

Jørgen Mührmann-Lund, f. 1964, ph.d. i historie fra Aalborg Universitet med afhandlingen *Borgerligt regimente. Politiforvaltningen i købstæderne og på landet under den danske enevælde. Pt. ansat som post.doc. på Aarhus Universitet med et forskningsprojekt om Københavns politi 1682-1814.*

REVOLUTIONEN I SÆBY

I 1790'erne så de danske myndigheder ofte paralleller mellem hjemlige folkelige uroligheder og den franske revolution. I historieskrivningen derimod tillægges tidens folkelige uro ingen revolutionær betydning med det argument, at der sjældent blev fremsat krav om forandringer af den bestående samfundsorden. I denne artikel modsiges dette standpunkt i en mikrohistorisk analyse af en konflikt fra 1790 mellem Sæbys byfoged og borgerskabet, som fremsatte krav om mere indflydelse og åbenhed i bystyrelsen.

Borgerne i Sæby havde fået nok. Den 18. august 1790 mødte de talstærkt op på tingstuen, da byfogden Christian Damsgaard skulle til at forhøre værtshusmand Hans Schousgaard, der var blevet arresteret for opsætsighed mod politiet. Det var ikke første gang, at en borger kom for politiretten, som byens eligerede borgere sammenlignede med den spanske inkquisition. Derfor krævede de oprørte borgere nu, at der blev indkaldt til en rådstuesamling, hvor byfogden skulle forklare sig. Det ville Damsgaard ikke høre tale om. Som han spydigt skrev på en klage fra borgerne, stod han ikke til regnskab for ”selvgjorte nationalforsamlinger, parlamentsråder, underhuse eller øvrigheder”.¹

Sådanne referencer til de samtidige begivenheder i Frankrig støder man ofte på i danske myndigheders vurderinger af folkelig uro i 1790'erne. I de jyske proprietærs klage over landreformpolitikken fra 1790 advares der mod franske tilstande, hvis ikke strejkende hoveribønder sættes på plads.² Samme år sammenligner en kornhandler i Aabenraa nogle håndværkeres aktion mod udførsel af korn med fiskekonernes tog til Versailles og anklager dem for at være ”inficeret

1 LaN, B.OD-198a. Byfoged Chr. Damsgaards påskrift 19/8 1790 på genpart af klage fra 11 borgere med påskrift af de eligerede borgere Ell og Hansen.

2 Klagen er aftrykt i Colbiørnsen 1790, s. 40.

af pariserluften”.³ Senest har Ulrik Langen vist, hvordan hovedstaden svirede af revolutionsrygter i tiden umiddelbart efter den franske konges henrettelse i 1793. Det betød, at kronprins Frederiks regering og politiet reagerede med uforholdsmæssig hårdhed på uroligheder som Posthusfejden i 1793 og Tømrrerstrejken i 1794. Handelsmanden Michael Brabrand, der havde beskyldt myndighederne for magtmisbrug i et klageskrift, blev i 1798 udvist efter at have siddet fængslet på Kastellet i fem år, fordi man mente, at han med sit skrift havde villet ”op-ægge folk til oprør” og ”tilvejebringe en sådan forandring og revolution her som i Frankrig”.⁴

I dag, hvor vi ved, at det ikke kom til en dansk revolution i 1790’erne, kan man trække på smilebåndet af disse sammenligninger med de samtidige begivenheder i Frankrig, som også har haft til formål at stille urostifterne i et dårligt lys over for overordnede myndigheder. I den danske historieskrivning, hvor teorien om en særlig dansk konsensuskultur dominerer, er 1790’ernes folkelige uro da heller ikke tillagt nogen revolutionær betydning. I deres undersøgelser af uroligheder i København og Slesvig-Holsten lagde Bent Blüdnikow og Ole Stender-Petersen vægt på, at revolutionære ideer kun fandt grobund i det bedre borgerskab, hvori- mod de bønder og håndværkere, der deltog i folkelige uroligheder, aldrig fremsatte nye krav, men kun forsvarede traditionelle rettigheder og moralnormer.⁵

Dette fænomen kendes overalt i det førmoderne Europa, men som bekendt var protesten mod stigende brødpriser også en vigtig drivkraft i den franske revolution. Med andre ord udelukker ikke-revolutionære intentioner ikke, at man befandt sig i en revolutionær situation, selvom den ikke fik et revolutionært udfald. Denne indsigt er central i den nyere oprørsforskning, der anskuer oprør som processer, hvor myndighedernes reaktioner kan få stor betydning for forløbet.⁶ Af samme grund mener jeg, at øvrighedens revolutionsfrygt må have påvirket 1790’ernes folkelige uro. I sin undersøgelse af folkelig uro i 1700-tallets Frankfurt har den tyske kriminalitetshistoriker Joachim Eibach kunnet konstatere stigende folkelig uro efter 1789 og en langt mere defensiv reaktion fra myndighedernes side, selvom uroen fortsat havde karakter af forsvar for eksisterende rettigheder.⁷

Der er også vidnesbyrd om, at uromagere var bevidst om den nye kontekst. Under Tømrrerstrejken i 1794 skulle en af de strejkende have sagt, at politimesterens hoved skulle sættes på en stage og bæres rundt i gaderne, som man gjorde i Frankrig.⁸ Og i Ærøskøping råbte en deltager i et opløb mod udpantning af skolepenge, ”at det skulle gå værre til end i England og Frankrig”, og at hvis man send-

3 Stender-Petersen 1991-93, s. 614.

4 Langen 2012, s. 142-143. Om revolutionsrygter i hovedstaden, se også Langen 2005, s. 201ff.

5 Blüdnikow 1986. Stender-Petersen 1991-93. Om den danske vej, se Bregnsbo 1996.

6 Et forbilledligt eksempel herpå, se Sennefeldt 2001.

7 Eibach 2003, s. 155-199.

8 Engberg 2009, s. 199.

te soldater, ”ville borger og bonde blive et”.⁹ Den schweiziske oprørshistoriker Andreas Würglers analyse af folkelig uro i 1700-tallets Schweiz viser desuden, at der i forbindelse med protester mod indskrænkning af traditionelle rettigheder og øgede skatter ofte blev fremsat nye krav om åbenhed i forvaltningen.¹⁰

I den førømtalte sag fra Sæby fra 1790 er rygtet om den franske revolution til stede både i øvrighedens og borgernes vurdering af konflikten. I sig selv er konflikten så ubetydelig, at den end ikke omtales i Paul G. Ørbergs Sæby-historie fra 1970. Kun det langt mere alvorlige oprør i 1818, som blev slået ned af militæret, nævnes som undtagelsen fra danske vej, som et eksempel på, hvor let ”vort land kunne være havnet i revolution og blodsudgydelse”.¹¹ Min egen forskning i 1818-oprøret har vist, at oprøret udsprang af en gammel magtkamp mellem byfogden og borgerne om byens styrelse eller ”politi”.¹² Samme konflikt er til stede i sagen fra 1790, som er fundet under en systematisk gennemgang af korrespondancen fra Sæby til Aalborg stiftamt. Sagen vil her blive gennemgået som et eksempel på, hvordan revolutionen også påvirkede konflikterne i en nordjysk ravnekrog som Sæby på den måde, som den nyere forskning i folkelig uro har kunnet konstatere for perioden efter 1789. Metoden er mikrohistorisk, idet der fokuseres på spor, som kan belyse mere generelle spørgsmål om tidens politiske kultur. Som det er fremgået, efterlader unormale begivenheder som denne konflikt et væld af kilder såsom klager og betænkninger, der giver mulighed for at belyse normer og praksisser, som ikke er synlige i den daglige, mere rutineprægede forvaltning, hvor de ikke er på spil.

Byfoged og borgerskab

Ved enevældens indførelse i 1660 blev Sæby styret af en magistrat bestående af en borgmester og fire rådmænd. I henhold til købstadsforordningen af 28. januar 1682 blev magistratsstyret afskaffet i små købstæder som Sæby, hvor byfogden blev ene om bystyrelsen. Blandt byfogdens nye opgaver var den omfattende politiforvaltning, som ifølge forordning af 22. oktober 1701 omfattede alt fra opsyn med god orden på søn- og helligdage, vagabonder, næringslivet og vej-, vand- og brandvæsenet. Allerede i 1693 kritiserede generalprokurør Niels Benzon dette enmandsstyre for sin ineffektivitet efter en inspektionsrejse til de små købstæder. I Sæby var der f.eks. ikke blevet udnævnt formyndere, skifter og auktioner blev indført i tingbogen og ikke i separate protokoller, borgerne smed ”uhumskheder” på kirkegården, og bolværket var i dårlig stand. Benzons forslag om at udnævne

9 Hvidtfeldt 1945, s. 132.

10 Würgler 1995.

11 Ørberg 1970, s. 192-193.

12 Mührmann-Lund 2009a & 2009b.

Sæbys Algade. I 1800 var det gamle ting- og rådhus så forfaldent, at man opførte et nyt, som her ses for enden af gaden med facaden ud mod torvet.

Foto: Robert Egevang: Det Gamle Sæby, 1977.

de to kirkeværgere og kærneren til rådmænd for at løse problemerne i de små købstæder blev dog ikke til noget.¹³ Fra 1720 begyndte stiftamtmandene i Aalborg at føre et mere regelmæssigt opsyn med bystyrelsen, og i 1773 fik Sæby to "eligerede borgere"; en slags borgerrepræsentation, som efter norsk forbillede blev indført i de danske købstæder i løbet af 1700-tallet.¹⁴ Ordningen var foreslået af Sæbys præst som led i en række andre tiltag for at styrke byens næringsliv, som var truet af havnens forfald og konkurrencen fra den nærliggende flådehavn Fladstrand. Udviklingen betød, at indbyggertallet faldt fra 670 i 1672 til 517 i 1801. Der var ingen lav, og landbruget var den vigtigste indtægtskilde.¹⁵

I 1700-tallet begyndte den gradvise professionalisering af byfogedembedet, der også medførte, at mange embeder blev samlet under én hat.¹⁶ Det gamle system med at rekruttere byfogderne blandt byens købmænd blev nu anset som kilde til uorden og nepotisme. Således skrev stiftamtmand Jørgen Bilde om Søren Nielsen, der var byfoged i Sæby 1709-30, at han var en gammel ulovkyndig mand, der misbrugte sit embede til at rage al handelen til sig selv og sine svigersønner, hvoraf den ene var konsumptionsforpagter og den anden kærner.¹⁷ Derfor blev den mere lovkyndige lakaj Simon Meyer udnævnt til byfoged i 1730. Han kunne imidlertid ikke leve af sit embede alene og døde i yderste armod i 1753. For at løse det problem blev hans efterfølger Gunde Meldahl også udnævnt til herredsfoged i Børglum-Jerslev herreder samt birkedommer ved Sæbygård og Voergård birker.

Som fremmed kom Meldahl på kant med den førhen så dominerende Lindamslægt. Prokurator Otto Lindam beskyldte han for vinkelskriveri, idet han skrev

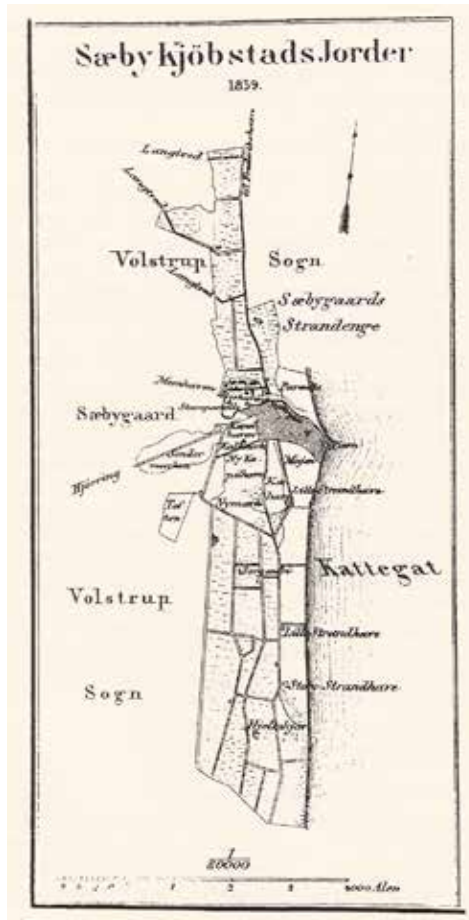
13 RA, Gehejmekonseilets protokol 1690-95, s. 239-258. Relation om rejse april-maj 1693. Om Sæby, pkt. 1, 2, 3, 7, 10 og 44. Forslag om udnævnelse af rådmænd, pkt. 13.

14 LaN, B.OD-197. Sognepræst N. J. Muus til stiftamtmand von Osten 1/6 1773. Om indførelsen af eligerede borgere, se Munch 1900, bd. 1, s. 135-144, bd. 2, s.18-30.

15 Ørberg 1970, s. 70.

16 Om byfogedembedets udvikling fra bedsteborger til professionel, se Knudsen 2001. Om Sæbys byfogder, se Ørberg 1970, s. 117-119.

17 Nielsen 1868-69, s. 196-197.

I Trap Danmarks 1. udgave fra 1859 findes dette kort over Sæbys omstridte jorder. På dette tidspunkt var agrene udskiftede, men et forslag om også at udskifte fælledeerne stillet af de eligerede borgere i 1830 blev opgivet på grund af modstand fra borger-skabet. De følgende illustrationer er fra Paul Ørberg, 1970.

klager for borgerskabet uden at give sig til kende. Bl.a. en klage fra 1755, hvor nogle borgere klagede over at være tilsagt at køre mursten til kirkens reparation "som borgere ej anderledes end bønder i så måde var anset."¹⁸ I 1764 blev byfogden i bogstavelig forstand skydeskive for broren Jørgen Lindam, en aftakket og temmelig fordrunken løjtnant fra København, der følte sig uretfærdigt behandlet under skiftet af farens bo. En sommeraften fik han afløb for sin vrede ved at gå grassat "under forskrækkelig skrigen, stimen og banden" gennem byens Algade, hvor han smadrede et af vinduerne i tingstuen med sin kårde. Og dagen efter gik han rundt med en ladt flindtbøsse og sagde, at han ville skyde byfogden. Ved den efterfølgende politisag gik løjtnanten under jorden, men hans drukbrødre kunne berette, at han var vred over, at han "som byens barn, eller nogen af hans, ikke skulle nyde sådant et brød som byfogden havde, som en fremmed." Tinghuset symboliserede slægtens fald, da det var hans barndomshjem, som nu var gjort til en uærlig "tyvekule". Selvom løjtnanten gemte sig i Sæby, skulle det vise sig

18 LaN, B.OD-110. Tilsigelse fra Meldahl 13/12 1755 med påskrift af Peder Svendsøn, Peder Pedersen Lund, Herman Otto Wirenfeldt og Mads Stabel, konciperet af Otto Lindam, ds. klage til stiftamtmand Holck 13/12 1755.

umuligt at få ham anholdt, da byfogden ikke rådede over politibetjente, og ingen borgere ikke ville påtage sig det hverv.¹⁹

En anden episode, der vidner om Meldahls afmagt, forefaldt i forbindelse med den kendte kancellieembedsmand August Hennings inspektionsrejse i Jylland i 1779. Her klagede Hennings over, at byfogden ikke ville sigte byens vognmand Peder Løgstør for uforsvarlig kørsel og et overfald på Hennings, da denne ikke ville betale for turen, hvor embedsmandens pistol gik af og nær havde dræbt Løgstør. For at spare den fattige vognmand for sagsomkostninger havde byfogden tilbudt Hennings at diktere en straf på ”husbondretlig” vis. Det var imidlertid meget imod Hennings’ mere moderne syn på retten som middel til at fremme den offentlige sikkerhed og ikke som middel til personlig hævn, hvilket også afspejlede sig i hans afsky for dueller.²⁰

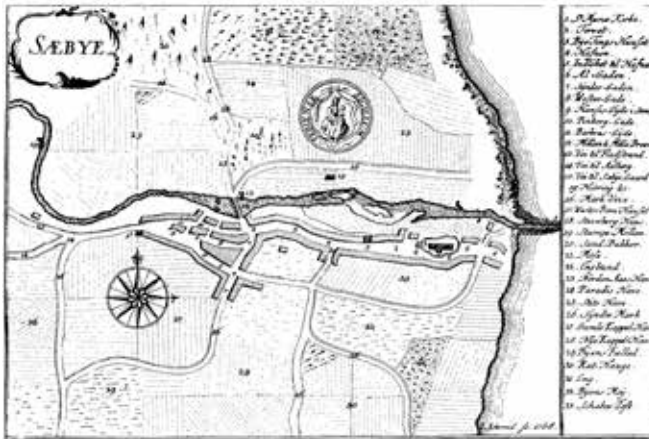
Christian Damsgaards politireformer

I 1736 indførtes den juridiske embedseksamen, men først i 1782 fik Sæby en dansk eksamineret jurist ved navn Hans Hjorth som byfoged. Allerede i 1785 blev han dog afløst af en anden uddannet jurist, Christian Damsgaard, der var søn af en byfoged fra Viborg. Damsgaard påbegyndte straks en række reformer af byens offentlige væsen eller ”politi”, som kan følges i den politi- og rådstueprotokol, han lod tage i brug til politiretssager, og referater fra de såkaldte rådstuesamlinger. Disse borgermøder var gået af brug under enevælden, men blev nu i lighed med de eligerede borgere genindført for at fremme den almindelige velfærd. Samme motiv lå bag enevældens skabelse af en borgerlig offentlighed med indførelse af trykkefrihed i 1771 og de store landboreformer, som kom samtidig med reformerne i Sæby.

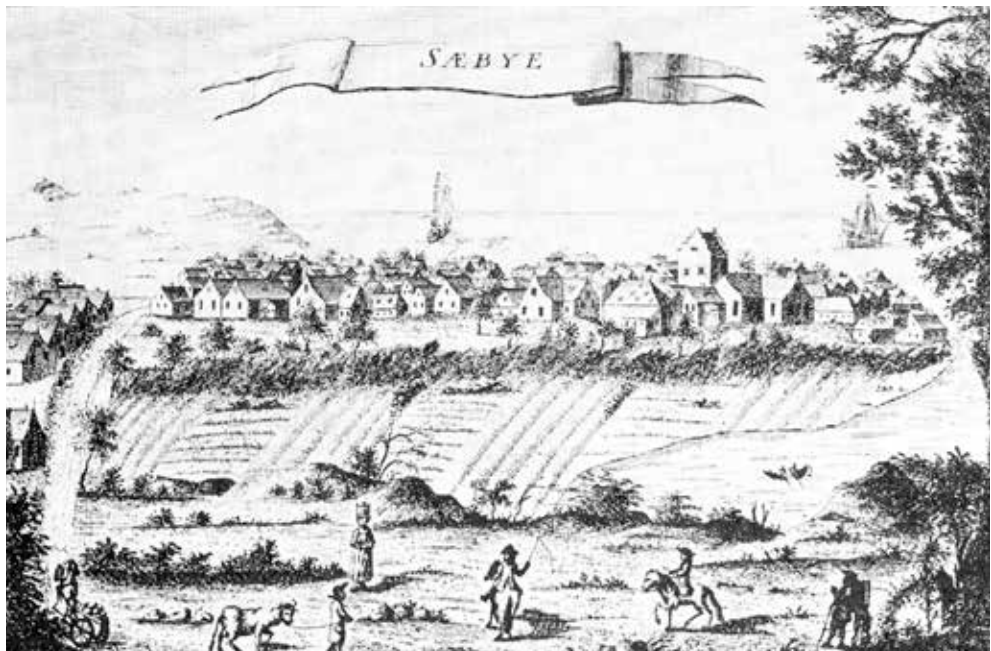
Det traditionelle moralske mål med ”god politi” var at holde den enkelte købstad og især dens fattigfolk forsynet med fødevarer og andre livsfornødenheder ved hjælp af handelsrestriktioner. I 1786 lod Damsgaard gentage en politiplakat udstedt af stiftamtmanden i 1761, der forbød byens fiskere at sælge fisk til udenbys opkøbere i to timer efter, at de var landet med deres fangst. Nu som dengang havde borgerne nemlig klaget over, at byens fattige ikke kunne købe de fornødne fisk til deres daglige ophold. For at man kunne vide, hvornår forprang med fisk

19 Ds. Meldahl til Holck 14/6, 22/9 og 17/10 1764 samt 22/6 1765. LaN, B.OD-246. Afskrift af politi- og gæsteretssag mod lieutenant Lindam ved Sæby byting 20-25/6 1764.

20 LaN, B.OD-197. Meldahl til von Osten 11/10 1779 inkl. Hennings til Meldahl, Ellinggård 3 og 4/10 1779. Om ”husbondret”, se Jacobsen 2008. Om Hennings’ syn på dueller, se Pedersen 2003, s. 128-134.

I Pontoppidans atlas fra 1768 findes et kort og et prospekt af Sæby omgivet af uudskiftede agre og enge. Synet var mere landligt i virkeligheden, da stikket ikke viser, at byen var domineret af bindingsværkshuse med stråtag.

var forbudt, skulle der i de to timer hejses et flag på en flagstang, som blev opstillet på havnen.²¹

Samme motiv lå bag et forbud fra 1785 mod at sælge møg til udenbys folk. Sæbys jordejere havde nemlig klaget over mangel på gødning til byens uudskiftede jorder, som blev betegnet som "en af byens væsentligste herligheder", fordi de jordløse indvånere solgte møget fra de kreaturer, de lod græsse på byens fælled, til omegnens bønder.²² Omvendt var det de jordløses tur til at protestere, da

21 LaN, B28-34. Rådstuesamling 22/3 1786 m. oplæsning af Damsgaards plakat af 22/2 1786 og stiftamtmand Holcks resolution af 10/12 1761. Gentaget ved rådstuesamling 21/3 1787. Rådstuesamling 24/3 1790 om det nedstyrtede flag og auktion over flagstang 25/3 1790.

22 Ds. Sæby købstad. Politiprotokol 1745-1746 & rådstueprotokol 1785-1805. Rådstuesamling 29/3 1786. Gentaget plakat om forbud mod udførsel af gødning af 27/9 1785.

byfogden begyndte at indskrænke græsningen på de bynære fælleder. Først kom et forbud mod gæs på en fællede kaldet Mojen, og da det ikke blev overholdt, udbød byfogden fælleden til leje på en auktion på rådstuen den 22. april 1786. Her holdt prokurator Thomas Dall en tale på vegne af ”mængden og de allerfleste indvånere”, hvor han protesterede mod denne afskaffelse af gamle vedtægter, som ifølge byens nye ”vinkelskriver” kun kunne afskaffes på ”parlamentarisk vis” ved de flestes ”vota” og kærnerens samtykke. Her tørnede den gamle kommunalisme sammen med enevælden. Damsgaard nægtede at føre klagen til protokols eller svare på den, men måtte senere afgive en erklæring, da den blev indsendt til stiftamtmanden. Klagerne afviste han som en samling betlere og stoddere, som lå byen til last, hvorved han implicit tilkendte de skatteydende borgere en vis politisk myndighed. Dog insisterede han i reformtidens ånd på, at det var kongen og hans embedsmænds ret at afskaffe skadelige vedtægter. Da prokurator Dall lejede Mojen, fik klagerne en anden vinkelskriver til at skrive en klage til kronprinsen, som også blev afvist.²³

I 1787 blev græsningsforbuddet udvidet til en række andre bynære arealer, og byens vægter blev ansat som byhyrde og markmand med ordre til at ”anholde” ulovligt græssende kreaturer. Men vægteren gjorde sig selv skyldig i den forseelse, og den 15. juli måtte byens kærner befale ham at beslaglægge en flok heste og køer syd for byen. Det medførte en klage over byens ”tyvetrækker” fra en af ejerne, Jens Schioldan, der ville have 12 rd. i erstatning for ”ilde medhandling” af to heste i henhold til et syn foretaget af to medborgere. Ifølge kærneren var klagen ”smedet sammen af nogle urolige hoveder ved en brændevinstønde eller et rødvinsanker”. Schioldan nægtede desuden at betale sin bøde på 6 mark med det sædvaneretlige argument, at der havde været fri græsning på denne fællede fra ”ældgammel alders tid”. Den nye vedtægt kunne ikke anses som legitim, da den var blevet vedtaget ved en rådstuesamling, hvor kun fire borgere og et par indvånere havde været til stede.²⁴

Det kommunale princip om flertalsstyre blev atter fremhævet, da tre borgere på en rådstuesamling erklærede, at de ikke ville betale til byhyrden længere, fordi Schioldan og andre ustraffet fortsatte med at bruge fælleden efter gammel skik og brug. Her protesterede en flok borgere med henvisning til Danske Lovs § 3-13-31 om, at ingen måtte ”kuldaste” de vedtægter, som almuen i en by havde vedtaget til fælles nytte og tarv. Men, som de tre påpegede, gjaldt denne bestemmelse kun for fæstebønder. For at imødekomme kravet om en fast hånd erklærede

23 Ds. Rådstuesamlinger 18/4 1786 og 10/7 1787. LaN, B.OD-197a. Damsgaard om klage til Levetzau 23/6 1786.

24 Ds. Klage fra Anders Færch på rådstuesamling 17/5 1786. Ansættelse af byhyrde 21/3 1787. Politiret mod byhyrde og rådstuesamling med vedtagelse af ny vedtægt 7/6 1787. Rådstuesamling med sag om ulovlig græsning 16/7 1787. Afskrift af Jens Skjoldans klage til Damsgaard og kærner Jens Wismers erklæring om samme 15/7.

byfogden, at ulovlig græsning fremover ville blive anset som vold og hærværk og straffet langt strengere som straffesager i henhold til Danske Lov.²⁵

Udover at genoplive traditionen med rådstuesamlinger indførte Damsgaard den summarisk-inkvisitoriske procedure i politisager og politiforhør i offentlige straffesager. Denne nye procesform var mindre formel og mere effektiv end den traditionelle, partsstyrede akkusatoriske proces. I politisagerne kunne mindre bøder opkræves uden dom, i større sager kunne vidner stævnes med kortere varsel, og i politiretten var kun to mod normalt otte retsvidner nødvendige. Det inkvisitoriske betød, at dommeren forestod opklaringen af sagen med krydsforhør af den mistænkte, som ikke havde ret til en forsvarer og kunne varetægtsfængsles på ubestemt tid.²⁶

Denne metode blev især taget i brug i sager mod vagabonder for at spare det offentlige for sagsomkostninger, de sigtede aldrig ville være i stand til at betale. Alligevel skulle disse sager vise sig at være en byrde for Damsgaard, der som vederhæftig byfoged skulle lægge ud for udgifter til arrest og forplejning, før de efter domsfældelse kunne opkræves via skatterne. En vidtløftig sag begyndte i september 1785, hvor en desertør fra det riberske regiment ved navn Halvor Hansen og hans kæreste Inger Laursdatter blev anholdt for et indbrud hos byfogden og byens konsumptionsforvalter. Under sagen flygtede de to flere gange fra byens "uærlige" arrest, en lerklinet tilbygning til tinghuset, der var så "skrøbelig", at det var umuligt "at holde arrestanter til publice sikkerhed", som Damsgaard formulerede det. Vægteren og to mænd blev hyret til at stå vagt, men endte selv i arresten under mistanke for at have bistået ved en fangeflugt. Da Damsgaard ville spare "publikum" for udgifter til fangevogtere, blev de to sendt til retsforfølgelse ved det riberske regiment, men kvinden blev frikendt for medvirken til desertion og sendt tilbage.²⁷

I 1787 blev fire vagabonder anholdt for løsgængeri. Den første var en enarmet tigger, hvis manglende arm dog blev fundet under klæderne under en kropsvisitation. På sig havde han også et pas, som indeholdt en opfordring fra hans sognepræst om at give en almisse til dets invalide indehaver, som angiveligt skulle være skrevet i 1786. Men da byfogden bemærkede, at det stemplede papir var fra 1787, tilstod tiggeren, at han havde fået det lavet for 1 rd. af en "skrivkyndig" mand ved navn Anders Grønbech, som han havde fået anbefalet i sit logi hos vognmand Peder Løgstør. Grønbech var en afskediget tolder fra Varde, der havde fået afslag på at nedsætte sig som prokurator i Sæby, da byfogden og prokurator

25 Ds. Rådstuesamlinger 3/4 og 9/4 1788 inkl. p.m. fra Marcus Hansen, Mads Christensen og Jes Hansen Ell 2/4 1788 og erklæring på borgerskabets indsigelse 7/4. Bekendtgørelse ved rådstuesamling 2/7 1788.

26 Om den inkvisitoriske proces, se Pedersen 2012.

27 LaN, B.OD-197a. Damsgaard til stiftamtmand Levetzau 6/9, 10/9, 12/9 og 13/9 1785, oberst von Lützau i Ribe til Damsgaard 14/9 1785 og 11/2 1786, Ribes stiftamtmand Urne til von Lützau 11/2 1786, Damsgaard til Levetzau 12/3, 9/5 og 9/12 1786.

Dall begge betegnede ham som en omvandrende tigger og vinkelskriver, der ved "sin dag- og natteløb fra et hus til et andet (...) ophidse, udlede og sammensætte folk til alene unyttig pengespilde". I sagen om det forfalskede pas forsvarede Grønbech sig med, at han havde handlet af medynk for "stymperen". Dermed gav han udtryk for en kristen barmhjertighed, som forbuddet mod tiggeri og almissegivning i fattigforordningen fra 1708 ikke havde udryddet.²⁸ På grund af en procedurefejl kom tiggeren til at sidde fængslet i 4 ½ måned i den uhumske og uopvarmede arrest, før han blev idømt et år i Viborg tugthus. Grønbech derimod slap med at sidde i den civile arrest på tingstuen og en dom på 8 dages fængsel på vand og brød samt en forvisning fra byen. Så oprørsk var stemningen blandt byens småfolk, at man pålagde borgerne at stå vagt ved arresten dag og nat i to-mandskift af frygt for en befrielsesaktion.²⁹

Måske var det disse sociale spændinger, der kom til udtryk, da brændevinsbrænder Ole Thorsen en lørdag aften stillede sig op foran købmændene Hans Mundrup og Jørgen Åbels bopæl og udskældte dem for tyve og skælme. Da han ikke kunne tales til fornuft, blev han anholdt af byfogdens lillebror Simon, der var ansat som politifuldmægtig, og nogle løst ansatte betjente.³⁰

Den nye summarisk-inkvisitoriske proces blev således mest brugt til at disciplinere småfolk. Det skulle vise sig mere problematisk at anvende metoden over for borgere, især da byfogdens anseelse faldt betragteligt i 1789.

Uvederhæftighed

Lovgivningen krævede, at byfogderne skulle være "vederhæftige".³¹ Det betød, at de skulle være så velhavende, at de kunne lægge ud for skatterestancer og diverse offentlige udgifter.³² At være vederhæftig hang sammen med byfogdens anseelse som en ubestikkelig og hæderlig embedsmand. Derfor var det med stor skam, at Christian Damsgaard erklærede sig konkurs i et meget følelsesladet brev til stiftamtmand Levetzau. For ikke yderligere at komme i unåde hos kongen, foreslog han, at hans bo hurtigst muligt blev solgt ved en beskikket byfoged for at dække gælden til den kongelige kasse. Vel at mærke før private kreditorer kunne nå at

28 Om synet på tiggeri, se Hansen 2008.

29 LaN, B28-34. Politiforhør 28/2 og 1/3 1787, inkl. indlæg af Anders Grønbech. Rådstuesamling 21/3 1787 med bekendtgørelse af befaling fra stiftamtmand Levetzau 17/3 efter indberetning fra Damsgaard af 13/3 1787. LaN, B.OD-197a. Udtalelser om Anders Grønbech af Prokurator Dall og Damsgaard til Levetzau 5/8 og 27/8 1786. LaN, B28-13. Justitssag mod Jørgen Pedersen og Anders Grønbech ved bytinget i 28/3-11/7 1787. LaN, B.OD-198. Damsgaard om justitssagen til Levetzau 3/3, 13/3, 7/5 og 14/7 1787.

30 LaN, B28-34. Politisag 13/11 1787.

31 Danske Lov 5-1-1 og købstadsforordningen af 28/1 1682, § 3.

32 Efter statsbankerotten i 1813 betød denne sammenblanding af embedsmændenes private økonomi og de offentlige kasser en lang række sager om kasse mangler og underslæb, se bl.a. Jensen 2013.

Denne jernbeslåede kasse, som formentlig er fra begyndelsen af 1800-tallet, har indeholdt Sæbys penge og arkiv, som borgerskabet ønskede indsigt i.

gøre deres krav gældende. Deres del af gælden ville han søge at få saneret ved private forlig. Endelig var det ham meget magtpåliggende at understrege, at hans gæld ikke skyldtes en moralsk brist, men var arvet efter hans far.³³ Stiftamtmanden forsøgte at få et par vederhæftige borgere til at indsamle skatter og afgifter, men det frabad de sig, da borgerne ikke ville betale skat med den begrundelse, at opgørelsen var urigtig, eller at de havde penge til gode i byfogdens bo.³⁴ Så ophidsede var de private kreditorer, at købmand Hans Mundrup udtog stævning mod kongen, da dennes forret til byfogdens bo blev lagt til grund for bytingets afvisning af Mundrups krav.³⁵

Den 14. september 1789 underskrev 14 borgere en klage til Danske Kancelli, hvor byfogden blev anklaget for at være ”en moralsk fordærvet karakter”, der havde påført deres ”ringe og fattige by” mange unyttige omkostninger såsom nogle udsmykninger af byens toldbomme, udgifter til en planlagt udskiftning af Sæby og Sæbygårds fælle samt løn til en fast kærner. Vel at mærke uden at indhente borgernes samtykke eller fremlægge kvitteringer for disse udgifter, som dette år lå 136 rd. over takserborgernes ligning. Der var altså et tydeligt krav om mere medbestemmelse og åbenhed i forvaltningen. Hemmelighedskræmmeriet gav anledning til rygter om korrupsion og underslæb, som fik yderligere næring af byfogdens nylige fallit. Blandt andet skulle byfogden have opkrævet færre skatter af de kreditorer, der havde fragået deres krav i hans bo. De eligerede borgere købmand Jes Hansen Ell og møller Marcus Hansen blev beskyldt for at være i lommen på byfogden. Mølleren var endda ikke valgt, men udpeget af byfogden i stedet for Hans Mundrup, der havde opsagt dette hverv i protest. Borgerne ønskede, at alle disse forhold måtte blive undersøgt af en upartisk mand ”til bedre orden og skiks

33 LaN, B.OD.198. Damsgaard til Levetzau 11/6 1790.

34 Ds. Fedder Ferslev til Levetzau 17/6, 30/8 og 11/10 1789. Damsgaard til Levetzau om Hans Søby 24/9 og 27/10 1789. LaN, B.OD-198a. Damsgaard til Levetzau om Hans Søby 7/3 1790, de eligerede borgere Ell og Hansen til Levetzau 5/9 1790 om at Damsgaard skal stå for skatteopkrævning igen, da Søby slet ikke har opkrævet skatter. Damsgaard til Søby om restancer 6/9 1790 og Søby til D. 8/9 og 13/11 1790.

35 LaN, B.OD-198a. Hans Mundrup til Levetzau 7/4 1790. Ansøgning om sættedommer til sag mod kongen.

erholdelse her i byen.” Damsgaard affejede denne klage som ”et æreskændigt skrift” og anklagede prokurator Dall for som ”vinkelskriver” at være dens forfatter. Byfogden medsendte en række bilag for at afvise klagens punkter, men afviste at være pligtig til at indhente andre end de eligeredes borgeres samtykke til nye udgifter med henvisning til et reskript af 2. marts 1787. Marcus Hansen var ganske rigtigt udnævnt af ham, men kun fordi ingen andre var egnede ud over Hans Mundrup, der var en gammel humørsyg mand. Netop fordi der kun var 4-5 skrivekyndige borgere i byen, havde borgerne selv bedt om at få ansat en kæmner.³⁶ Begge parter stod altså stejlt over for hinanden. Dermed var banen kridtet op til en yderligere eskalering af konflikten.

Et oprørisk borgerskab

Damsgaards fremtid var endnu uvis, da han en aften efter en markedsdag den 22. juni 1790 lod en borger ved navn Hans Bang arrestere for opsætsighed mod politiet. Bang havde forsvaret nogle bønder, som var taget i at ryge pipe uden anordnet pibelåg. Og det selvom de stod ved byens Vesterbom med vindretningen ind mod byen, så gnisterne fløj mod nogle nærliggende stråttækte huse. Vægteren var ellers blevet enig med en bonde om en bøde på 2 skilling for uforsvarlig rygning, da Bang blandede sig, også efter at byfogden kom til og med ”koldsindighed” bad ham gå sin vej. Da byfogden ville tage en kridtpibe fra en møllersvend og bad Bang holde sin mund for ham som sin øvrighed, svarede borgeren, at Damsgaard kun var byfoged, så længe det varede. Denne reference til den verserende skandale var dråben, der fik bægeret til at flyde over. Bang, der efter eget udsagn var ”beskænket”, blev dog løsladt dagen efter og slap med en bøde på 2 mark.³⁷

Den 16. august 1790 blev værtshusmand Hans Schousgaard også arresteret for opsætsighed, da han nægtede at oplyse, om han havde købt tobak af byskriver Thomas Nielsen, som var anmeldt for ulovlig handel af købmand Jørgen Åbel. Først ved et undvigende svar på en rekvisition, som byfogden lod lillebror Simon og to vidner overbringe, og siden ved at kræve at få to vidner med, da vægteren og to mænd kom for at hente ham til en samtale med byfogden ”under fire øjne”. Den efterfølgende anholdelse og politisag mod Schousgaard fik borgerskabet på barrikaderne. Da politiretten blev sat den 18. august kl. 10, var tingstuen fuld af borgere, der ville sikre sig, at alting gik rigtigt til. Men byfogden viste dem ud og nægtede to af de fremmødte at være bisiddere for Schousgaard med henvisning

36 LaN, B.OD.198. H. G. Mundrup, L. C. Bjergene, L. O. Zeuthen, W. Nicolas, M. Christensen, A. L. Ferk, Haagen Kousse, Jens Haslund, Søren Mørck, Anders Solsbech, Joh. Solsbech, Christen Lund, Jens Schioldan og Ole Larsen til Danske Kancelli 9/9 1789. Damsgaards erklæring herom til Danske Kancelli 17/11 1789.

37 LaN, B28-34. Politiforhør og dom 23/6 1790.

til procesreglerne i politisager, der tillod kun at have 2 mod normalt 8 retsvidner eller "stokkemænd". For at vise sin gode vilje udpegede Damsgaard dog i alt 4 "upartiske" retsvidner. Forhøret endte med, at Schousgaard blev dømt til at betale arrestomkostninger, men ellers løsladt, da byfogden anså de to dages arrest som en passende straf for hans "overhørighed" mod sin øvrighed.³⁸

Den inkvisitoriske procesform oprørte borgerne, der i henhold til den akkusa-toriske procesform anså alle retssager for at være sager mellem to ligestillede par-ter. Schousgaard nægtede at forlade tingstuen og erklærede, da han blev udvist herfra dagen efter, at han ville sagsøge byfogden og deltagerne i hans "ulovlige arrestering".³⁹

Mere alvorlig var en flok borgeres kollektive protest umiddelbart efter den for-rige dags politiforhør. Først kom købmand Anders Færch og hans søn Andreas ind på tingstuen og bad om, at bytingsretten måtte blive sat, da de havde noget at fremføre på borgerskabets vegne. Det afviste byfogden med den begrundelse, at en politisag var den ordinære ret uvedkommende. Ville borgerskabet ham noget, kunne de fremføre det skriftligt. Noget tid derefter kom Færch og hans søn tilbage med en flok ophidsede borgere. Da var byfogden og byskriveren gået, og byskrive-rens læredreng Hans Jørgen Tellemann og vægter Jens Nielsen skulle netop til at bære justits- og politiprotokollerne hjem til byskriveren. Blandt de mest højrrøste-de var de eligerede borgere købmand Jens Hansen Ell og møller Marcus Hansen, som nu var på borgerskabets side. Ell, som ifølge byskriverens dreng "bandte og svor", forlangte nu at se justitsprotokollen for at se, om der var indført otte stok-kemænd ved dagens forhør. Det tyder på, at borgerne har opfattet sagen som en ordinær retssag, hvor loven krævede otte retsvidner. Så vrede var de, at købmand Haagen Kouse og nogle andre forsøgte at vriste protokollerne fra skriverdrengen med magt, da han ville give dem til vægteren. På deres vej til byskriverens blev de to skarpt forfulgt af det, som i det efterfølgende politiforhør betegnes som et støjende "optog" af borgere, hvilket skulle indikere, at der var tale om en planlagt aktion til forskel fra et spontant opløb.⁴⁰

Ved byskriverens blev de forhindret i at gå ind i porten af Ell, der ville hente et lys, så protokollerne kunne forsegles som beviser i en sag mod byfogden. Imens skulle de andre borgere passe på vægteren, der sad på trappen til gadedøren. Til deres held kom byskriver Thomas Nielsen hjem og befriede ham for de omstridte protokoller. Byskriveren bad de omstående borgere om at lade ham være i fred og var gået ind af gadedøren, da flokken tiltvang sig adgang til huset under anførelse af den eligerede borger Marcus Hansen. Ifølge skriverdrengen var han den mest urolige af borgerne, og han blev mere og mere ophidset for hver gang, byskriveren nægtede borgerne at se protokollerne. Så meget, at han slog sin næve ned i et bord

38 *Ds. Politiforhør og dom 18/8 1790. Ds. 19/9 om køb af tobak hos byskriver Thomas Nielsen.*

39 *Ds. Afhjemling af forrige dom 20/8 1790.*

40 *Om den politiretlige skelnen mellem "oprør" og "opløb", se Kolderup-Rosenvinge 1825, s. 43.*

og spurgte byskriveren, om han havde tænkt sig at gøre vold på dem med nogle "geværer" (våben), der hang på væggen. Til sidst lod byskriveren sig også bøje, da Ell kom til og på en mere sindig måde bad om at se protokollerne, som byskriveren havde sat under lås og slå i sit soveværelse "af frygt for voldelig medfart". Da Ell havde set dagens indførsel, faldt der ro over borgerne, som forlod byskriverens hus uden videre uroligheder. Dagen efter blev skriverdrengen, vægteren og to stokkemænd afhørt ved politiretten om gårsdagens uro. Deltagerne bestod ikke af byens "pøbel", men udelukkende af agtværdige borgere som de eligerede borgere Hansen og Ell, købmændene Anders Færch og Haagen Kouse, kæmner Christen Lund, snedker Johannes Solsbæk, skrædder Joachim Hybbe, sadelmager Urban Jensen og bager Hans Busk. Heraf var Færch, Kouse, Lund og Solsbæk med i klagen over Damsgaard til Danske Kancelli. Aftenen før var uromagerne stævnet til politiforhøret, men de nægtede alle at adlyde et "aftenvarsel" efter solens nedgang, som var tilladt i politisager, men ikke i almindelige retssager.⁴¹

Efter tumulten hos byskriveren havde 11 af de misfornøjede borgere afleveret en skriftlig anmodning om indkaldelse af en rådstuesamling, hvor byfogden skulle bevise, at anholdelsen af Hans Schousgaard var sket på lovligt grundlag og i modsat fald give erstatning for den lidte "skade, skam og tort". Det var nemlig borgerskabets opfattelse, at såvel denne som den forrige anholdelse af Hans Bang var udtryk for magtmisbrug. Byfogden havde ikke ret til at lade borgere anholde og idømme dem bøder "efter et godt ord" og muligvis af personligt nag. Særligt vanærende var det at blive arresteret af vægteren "på lige måde som uærlige, tyve, skjælme og bedragere". At komme i berøring med "tyvetrækkeren" betød risiko for at blive smittet med den uærlighed, der hang om såvel forbryderen som ordensmagten. Det kan forklare, hvorfor borgerne ikke havde taget protokollerne fra ham.⁴²

Det var denne skrivelse, der fik byfogden til at føle sig som den franske konge. På den skrev han nemlig:

Dersom dumhed – dumdristighed – løgn – ondskab og sammenrottelse var de love en stat skulle regeres af – må jeg tilstå – at her findes samme komplet – forfattet i et værtshus – af nogle – af den ene af de eligerede mænd Jes Hansen Ell – did sammenkaldede borgere. Men nej! Her er andre love – disse skal blive iagttaget her – af mig der er sat til at eksekvere samme – uden selvgjorte nationalforsamlinger, parlamentsråder, underhuse eller øvrigheder. Og hvad jeg i så måde på justitiens vegne, i kraft af mit embede foretager mig – står jeg – efter klage – til ansvar for – ikke for et oprørisk borgerskab – men min overmand.⁴³

41 LaN, B28–34. Politiforhør 19/8 1790.

42 Om ordensmagtens uærlighed, se Holenstein et al. 2002 og Langen 2009.

43 LaN, B.OD–198a. Hybe, A. K. Færk, Hans Hansen, Jens Friedrichsen, Christian Krogh, Ole Larsen, C. Lund, Johann. Schioldan, Urban Jensen, Søren Bang og Haagen Kouse til Damsgaard 18/8 med svar 19/8 1790. Attesteret genpart ved de eligerede borgere Ell og Hansen til stiftamtmand Levetzau.

På Sæby Museum findes disse hånd-, fod- og halsjern, som arrestanter blev iført for at hindre de hyppige fangeflugter fra den faldefærdige arrest.

Overmanden var stiftamtmand Levetzau i Aalborg, der blev involveret i striden, da Ell og Hansen opsagde deres tillidshverv som eligerede borgere og bad om at få beskikket en sættdommer til en retssag mod byfogden. Medsendt var en afskrift af det ”smukke (såkaldte) politiforhør”, en genpart af deres skrivelse til byfogden og dennes svar, der skulle vise ham som ”en despotisk myndighed”. Despotisme var det hyppigst anvendte skældsord i revolutionens Frankrig, hvilket kan forklare Damsgaards reaktion.⁴⁴ De mente at kunne bevise, at mange politiforhør blev afholdt som ”stueretter” i byfogdens hus, uden at noget blev ført til protokols. I en sådan grad, at de lignede ”den bekendte spanske inkvisition”. En sådan inkvisitorisk procesform havde man ikke kendt i Sæby ”i mands minde”. Desuden gik der rygter om, at ”byttet” efter en sådan ”stue- eller politidom” blev delt mellem byfogden, hans bror Simon, som var politifuldmægtig, og ”drabantterne”, vægteren og de løst ansatte politibetjente. Heraf fik byfogden dog hovedparten til ”Biirgeld” – ølpenge, som var den gamle betegnelse for håndværkslavens bøder, som antydede, at Damsgaard var fordrukken, hvilket opsætsige borgere typisk blev beskyldt for.⁴⁵ Selv skrev Damsgaard under en strid med byens præst om retten til at uddele fattighjælp, at han lod de fattige få politibøderne, da der ikke havde været noget fattigvæsen i Sæby ved hans ankomst til byen.⁴⁶

Samtidig fortsatte striden om skatteligningen, da byfogden nægtede at lade Ell og Hansen se byens regnskaber for 1786-87. 17 borgere havde nemlig bedt dem tage en kopi, før de aftrådte deres hverv, da man mistænkte byfogden for at overdrive sine tilgodehavender i blandt andet delinkventsagen mod Halvor Hansen og Grønbech.⁴⁷

44 Jvnfr. Langen 2012, s. 93.

45 LaN, B.OD-198a. Jes Hansen Ell og Marcus Hansen til Damsgaard om opsigelse 28/8 og til Levetzau 1/9 1790 med anmodning om sættdommer til sag mod Damsgaard.

46 Ds. Damsgaard til stiftamtmand Levetzau og biskop Studsgaard 13/8 1791.

47 Ds. Haagen Kouse, A. L. Ferk, Ole Schiøt, Niels Mathiasen, Søren Bang, Søren Mørk, Joachim Hype, Urban Jensen Lund, Anders Solsbech, Johannes Schioldann, Christian Krog, Johannes Solsbech, Hans Bang, Sivart Strom, Christoffer Bech, Christen Lund til de eligerede mænd Jess Hansen Ell og Hr. Marcus Hansen 1/10 1790.

Stiftamtmandens måde at afværge revolutionen i Sæby var meget patriarkalsk og helt i tråd med det, man normalt forbinder med dansk konsensuskultur. I stedet for at lade konflikten afgøre ved en retssag lod Levetzau by- og herredsfoged Brychmann fra Hjørring udvirke forlig mellem Damsgaard og de eligerede borgere på samme måde som i de forligskommissioner, der blev indført i 1795.⁴⁸ Den 20. oktober fik Brychmann parterne til at frafalde alle krav om æresoprejsning og love hinanden ”et usminket venskab, grundet på kristendom, lovenes forskrift og velanstændighed”. Stærkt presset gav Damsgaard desuden efter for borgerskabets krav om indsigt i regnskaberne.⁴⁹

En despotisk myndighed

Ved en rådstuesamling den 10. november 1790 opfordrede de afgående eligerede borgere Ell og Hansen byfogden til at opfylde sit løfte i håb om, at den mistanke, som havde hvilet på byfogden og skabt splid mellem borgerne, måtte blive udryddet. Til borgerskabets misfornøjelse nøjedes Damsgaard imidlertid med at fremlægge en oversigt over byens udgifter og indtægter for årene 1785-88. Regnskaberne ville han ikke bekoste en fuld afskrift af eller låne ud, så borgerne kunne få dem afskrevet. I henhold til reskriptet om eligerede borgere fra 1787 ville han stadig kun lade 4 udvalgte borgere gennemse regnskabsbøgerne på rådstuen.⁵⁰

Ved en ny rådstuesamling den 7. januar 1791 blev den forrige kæmner, skrædder Christen Lund, og skomager Søren Bang valgt som byens nye eligerede borgere. Ifølge en indsigelse gjort af Ell på vegne af sig selv og Marcus Hansen var hverken de eller mange andre borgere inviteret eller med til denne valghandling. Så udemokratisk fandt han valget, at han betegnede det som en ”valgkapitulation” – underforstået til byfogdens despotisme.⁵¹

Men byfogden kom heller ikke godt ud af det med de nye eligerede borgere. Den 29. februar 1792 klagede de nemlig til stiftamtmanden over Damsgaards despotiske fremgangsmåde på rådstuesamlingerne, som af samme grund blev forsumt af borgerne. Udover at byfogden ofte kom for sent, så borgerne måtte vente på ham i flere timer i den iskolde tingstue, blev de pålagt ”absolut tavshed”, da byfogden ikke tillod mundtlige indsigelser mod de ligninger og beslutninger om byens offentlige væsen, han blot lod oplæse uden at lade de tilstedeværende give deres samtykke med en underskrift. At han spildte deres kostbare tid på denne

48 Om forligskommissionerne som konfliktløsningsmekanismer, se Dombernowsky 1985.

49 LaN, B.OD-198a. Krav til forlig fra Damsgaard 18/10, fra Ell og Hansen 19/10 og Brychmanns forlig af 20/10 med parternes bifald.

50 LaN, B28-34. Rådstuesamling 10/11 1790 og afskrift af promemoria fra Ell og Hansen til Damsgaard af samme dags dato (efter udnævnelse af to nye eligerede borgere 7/1 1791).

51 Ds. Rådstuesamling 7/1 1791.

måde og kun tillod skriftlige indvendinger var bekosteligt for Sæbys ikke-skrivekyndige håndværkere, der i så fald måtte hyre en skriver. De fleste klager var nemlig forfattet af prokurator Dall. Byens regnskaber blev fortsat holdt hemmelige, også for de eligerede borgere. Vovede nogen at sige noget, gik det dem som forrige års kæmner, som Damsgaard havde ladet vægteren ”udtrække” af rådstuen for at kritisere en ligning. Eller den agtede handelsmand Jørgen Åbel, som han havde kaldt en ”købmandsdreng”. Denne opførsel havde bidraget til at ophidse gemytterne, da Damsgaards ”forestillende despotisme” gav indtryk af, at han så borgerskabet som sine trælle. Selvom de således forventede mere nærdemokrati, viste de med deres henvendelse til stiftamtmanden en tiltro til, at den enevældige stat ville beskytte hvad, de anså som deres borgerlige rettigheder.⁵²

For denne ”uorden” fik Damsgaard en irettesættelse, selvom han forsøgte at retfærdiggøre sine handlinger. Borgerne ventede aldrig på tingstuen, men i et nærliggende værtshus, hvormed han forsøgte at fremstille dem som en flok fordrukne uromagere. Desuden havde han kun tysset på dem, når de blev urolige og næsvise. Blandt andet købmand Åbel, som fortjente betegnelsen karl eller dreng, da han på en rådstuesamling nægtede at tage borgerskab under dække af at tjene sin svigerfar Hans Mundrup, selvom han var en af byens største handelsmænd og jordejere. Det var i strid med Danske Lovs § 3-3-1, men udbredt praksis i Sæby.⁵³

Byskriver Thomas Nielsen indrømmede, at byfogden af og til var kommet for sent. I hans øjne var rådstuesamlingerne ikke nogen succes. Ofte var der kun 4-6 borgere. De forsamlede kunne sjældent enes og bidrog kun med ”en hob ulige meninger”. Værre var det dog, når en prokurator holdt en vidtløftig tale, som skulle indføres i protokollen. Hans ideal var tydeligvis et konsensusdemokrati, hvor man talte sig enige. Da for mange kokke fordærvede maden i denne optik, burde man nøjes med en repræsentativ model, hvor ligningen kun blev diskuteret med de eligerede borgere, nu da der var planer om at udvide deres antal til fire i forbindelse med et nyt reskript fra 21. april 1791, der udvidede deres beslutningskompetence i betydelig grad.⁵⁴

I henhold til dette reskript udarbejdede byfogden den 3. marts en instruks, hvor hans enevældige eller despotiske syn på bystyrelsen kom tydeligt til udtryk. De eligerede borgere måtte kun mødes på rådstuen ”under byfogdens forevisende og i hans nærværelse, uden andre af borgerskabet”. Rådstuesamlingerne skulle helt afskaffes. De eligerede borgere skulle ikke vælges af borgerskabet, men udnævnes af byfogden og approberes af stiftamtmanden. De måtte kun foreslå

52 LaN, B.OD-198a. C. Lund og Søren Bang til stiftamtmand Levetzau 29/2 1792.

53 Ds. Damsgaard til Levetzau 14/3 1792. I 1774 havde den daværende byfoged Gunde Meldahl kaldt købmand Jes Hansen Ell for en ”vagabundus”, der på en lignende måde havde etableret sig som købmand i Sæby uden at vise pas eller tage borgerskab. Han var strandet på kysten med et skib og medbragte et mistænkeligt stort pengebeløb, som han hævdede at have vundet i lotteriet. Se LaN, B.OD-197. Meldahl til stiftamtmand von Osten 18/4 1774.

54 LaN, B.OD-198a. Thomas Nielsen til Levetzau 31/3 1792.

Sæbys tromme. I et knap så litterat samfund som Sæby blev bekendtgørelser såsom politiplakater og indkaldelser til rådstuesamlinger "udtrommet" i gaderne af vægteren.

ændringer i skatteskillingsstaksten eller byens politivedtægter, hvis de ikke var i strid med kongelige anordninger, og forslagene måtte først indsendes til stiftamtmandens resolution efter foregående betænkning fra byfogden. De måtte under alle omstændigheder ikke "indlade sig i byfogdens ansvarsområde, men derimod vise ham den lydighed og skyldighed, som han som byens øvrighed med rette vedkommer." Til de to ekstra eligerede borgere foreslog han Jes Hansen Ell, som han må have forligt sig med, og felbereder Jens Sørensen Haslund. Den første, fordi han var en redelig mand, og den anden med det sædvaneretlige argument, at han som en af byens ældste mænd var bekendt med "byens lejlighed" – det vil sige lokal skik og brug, som var centralt i politiforvaltningen.⁵⁵

De eligerede borgere Christen Lund og Søren Bang var forståeligt nok imod dette forslag. Ell havde de og mange andre borgere ikke tillid til efter hans deltagelse i det "beskæmmende optog". På samme måde som den franske revolution havde konflikten altså splittet borgerskabet i en moderat og en radikal fløj. Haslund var nok redelig, men kunne hverken læse eller skrive. Heller ikke skrive sit navn eller læse Guds ord, som de fleste kunne. Og så var han en af byens enfoldigste borgere og alt for nem at overtale til at følge med strømmen. Underforstået, at han ville være nemmere at manipulere for byfogden. Byens borgere burde som hidtil selv vælge deres repræsentanter og høres på rådstuesamlingerne, især da der stadig var uvished om byens kassebeholdning og økonomiske tilstand. Derfor rykkede de også for svar på deres tidligere klage over Damsgaard. Ham gav de følgende skudsmål, som på en god måde udtrykker den folkelige mistro til reformer: Damsgaard havde nemlig indført "forandring på forandring" såsom fiskeflaget og udsmykning af toldbomme, som ikke havde ført noget godt med sig, men tværtimod påført den fattige by unyttige udgifter.⁵⁶

Damsgaards forslag om en modernisering af bystyrelsen blev aldrig ført ud i livet. Året efter døde han efter længere tids sygdom. Som borgerskabet mistænkte,

55 Ds. Damsgaards udkast til instruks for "Sæby bys borgeres repræsentanter".

56 Ds. Damsgaard til Levetzau 9/6 1792 med kopi af instruks med de eligerede borgere C. Lund og Søren Bangs kommentarer, konciperet af prokurator Dall 2/6 1792.

havde han ganske rigtigt stor uorden i sine pengesager, bl.a. en stor gæld til den kongelige kasse, som lillebror Simon var så uheldig at arve.⁵⁷

Små og store oprør

I 1818 udbrød et langt alvorligere oprør i Sæby. Nogle optøjer i forbindelse med anholdelsen af Vrensted-deggen og vinkelskriveren Martin Dietz udviklede sig så voldsomt, at amtmanden i Hjørring så sig nødsaget til at lade 200 soldater fra Aalborg besætte den lille købstad. Sagen er som nævnt blevet set som undtagelsen, der bekræfter teorien om den danske vej. Min forskning har imidlertid vist, at dette oprør havde rod i de samme konflikter, som var til stede i det lille oprør, som har været emnet for denne artikel. For det første var der de jordløses protest over indskrænkningen af "ældgamle" græsningsrettigheder, som i 1818 blev eskaleret, da byens rigeste borger Jørgen Åbel søgte om at få sin jord udskiftet af fællesskabet. Umiddelbart er der tale om et traditionalistisk oprør mod landboreformer, men de protesterende var ikke afvisende overfor at forandre gamle vedtægter, så længe det blev besluttet af et flertal på "parlamentarisk" vis ved en afstemning. Selvom byens borgere normalt ikke ville anses for bønder, henviste de til Danske Lovs bestemmelser om landsbyfællesskabet. Men, som Andreas Würglers forskning har vist, var revolutionstidens ideer om demokrati inspireret af den ældre landsbykommunalisme, så det er meningsløst at skelne mellem tilbageskuende og fremadskuende oprør. Bedsteborgernes protest mod tilsidesættelsen af den akkusatoriske procedure i politisager kan også ses som et traditionelt forsvar for gamle rettigheder, men i en moderne retsopfattelse ville sammenblandingen af den udøvende og dømmende magt også kunne anses for problematisk. I konflikten om borgernes indflydelse på bystyrelsen og åbenhed i forvaltningen synes byfogden at være traditionalisten, der forsvarede sin ret til at regere byen henover hovedet på borgerne, hvilket også skyldtes, at han vitterlig havde rod i regnskaberne. Her var regeringen dog på borgernes side i en sådan grad, at nogle historikere har betegnet styreformen i 1790'erne som en demokratisk og endda revolutionær enevælde i 1790'erne.⁵⁸ Ideen om borgerrepræsentanter som en garanti mod byfogders embedsmisbrug og forsømmelser optræder dog allerede i Benzons betænkning fra 1693, og sådanne blev allerede indført så tidligt som 1710 i købstæderne på Lolland-Falster.⁵⁹

57 Ds. Konstitueret byfoged Langebech til Levetzau 7/7 1793 med afskrift af Sæbys skifteprotokol med broren Simon Damsgaards løfte om at bringe de kgl. skatters oppebørsel i rigtighed. Om Damsgaard økonomiske forhold, se også Ørberg 1970, s. 119.

58 Munch 1900-01, bd. 2, s. 39. Seip 1958, s. 444-447, 455-456.

59 Om indførelse af eligerede borgere i de danske købstæder, se Munch 1900-01, bd. 1, s. 136-144, bd. 2, s. 18-30

Selvom man kan betegne sæbyniternes krav om mere demokrati og retssikkerhed som revolutionære, er det vanskeligt at sige, om de var påvirket af den franske revolutions ideer. I 1790 så byfoged Christian Damsgaard tydeligvis en parallel mellem borgernes krav om at diskutere hans embedsførelse på en rådstuesamling og den "selvgjorte" nationalforsamling i Frankrig. Samme revolutionsfrygt ses i en række samtidige udtalelser om et forslag fra regeringen om at genindføre rådstuesamlinger i de købstæder, hvor de var afskaffet. I Randers advarede magistraten således mod at indføre et "farligt demokrati", som ville være "lettere at indføre end siden at hæve." I Aarhus skrev den konservative stiftamtmand Høegh-Guldborg, at "tingenes løb nu i Europa, som læses i offentlig blade af alle, synes alvorlig at fraråde al yndest for slige forsamlinger."⁶⁰ I Sæby så byfogden og byskriveren også helst de urolige rådstuesamlinger afskaffet og erstattet med en borgerrepræsentation af fire eligerede borgere, som skulle holdes i kort snor.

I borgernes udtalelser om sagen er der ingen referencer til den franske revolution ud over ordet "despotisme", som var meget brugt i revolutionstiden som en betegnelse for misbrug af enevældig magt på bekostning af borgerlige rettigheder. Men i den betydning optræder ordet allerede hos Montesquieu, hvorfor det fra midten af 1700-tallet havde været den danske enevældes forsvarere magtpåliggende at fremstille styret som "opinionsstyret". Denne dynamiske legitimering åbnede imidlertid også op for kritik, for hvad nu hvis styret ikke levede op til dette ideal?⁶¹ Først med den franske revolution blev det spørgsmål blodig realitet. Det forklarer Damsgaard og andre myndigheders voldsomme reaktion på krav om nærdemokrati og beskyldninger om despotisme. Om rygten om revolutionen gav Sæbys borgere blod på tanden er uvist. Herimod kan argumenteres, at der allerede blev fremsat krav om "parlamentariske" afstemninger om ændringer af byens vedtægter i 1787, hvilket kan tyde på inspiration fra den engelske parlamentarisme. De radikale landboreformer 1787-88 skabte desuden en oprørske stemning på landet, som byerne også kan være omfattet af. I Sæbys opland kan som eksempel herpå nævnes en supplik fra 1789, hvor bønderne på godset Ås foreslog kronprins Frederik at afskaffe øvrigheden i Nørrejylland og give deres godser til de fattige, da hverken herredsfoged Damsgaard eller stiftamtmand Levetzau ville give dem deres ret i en sag om forøget hoveri.⁶²

Således var den folkelige uro i Sæby og opland langt fra "tilbageskuende", selvom krænkelser af gamle rettigheder ofte udløste den. I eksemplet fra Sæby forekommer byfogden at være den mest "tilbageskuende" i sin modstand mod nærdemokrati

60 Citeret i Munch 1900-01, bd. 2, s. 47-48.

61 Teorien om "opinionsstyret" enevælde dukker op hos danske statstænkere i 1750'erne og en dynamisk legitimering af styret bliver allerede udbredt i prædikener til befolkningen i 1770'erne, se Seip 1958 og Bregnsbo 1997, s. 243ff.

62 LaN, B.OD-251. Mads Jacobsen, Jens Jensen, Jacob Jensen, Bertil Jacobsen, Christen Andersen. Steerup, Jerslev sogn til kronprins Frederik 10/7 1789.

og åbenhed i forvaltning og retsvæsen. Den gamle skelnen mellem tilbageskuende folkelig uro og fremadskuende borgerlige revolutioner er derfor misvisende. I stedet bør fokuseres på interaktionen mellem 1700-tallets nye borgerlige offentlighed og den folkelige politik, som nyere oprørshistorikere som schweizeren Andreas Würigler og svenskeren Karin Sennefelt har slået til lyd for.⁶³

Litteraturliste

- Blüdnikow, Bent 1986: "Folkelig uro i København 1789-1820". *Fortid og Nutid*, s. 1-53.
- Bregnsbo, Michael 1996: "Den danske vej. Om traditionen for den danske konsensuskultur". *Historie*, s. 331-327.
- Bregnsbo, Michael 1997: *Statsmagt og samfundsorden set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener*. Museum Tusulanums Forlag og Det Kongelige Bibliotek.
- Colbiørnsen, Christian 1790: *Betragtninger i Anledning af endeel jydsk Jorddrotters Klage til hans Kongelige Høihed Kronprindsen*.
- Dombernowsky, Lotte 1985: "*Slagsmaale ere nu om stunder langt sjældnere...*". *Retsopfattelse og adfærd blandt fynsk landalmue*. Landbohistorisk Selskab.
- Eibach, Joachim 2003: *Frankfurter Verhöre. Städtische Lebenswelten und Kriminalität im 18. Jahrhundert*, Ferdinand Schöning, Paderborn.
- Engberg, Jens 2009: *Den standhaftige tinsoldat. En biografi om Frederik 6*. Politikens Forlag.
- Hansen, Peter Wessel 2008: "Den strafværdige gavmildhed. Synet på almissegivning, betleri og fattiglove i 1700-tallets Danmark". *Fortid og Nutid* 2008, s. 173-197.
- Holenstein, André, Frank Konersmann, Josef Pauser & Gerhard Sälter (hrsg.) 2002: *Policey in lokalen Räumen. Ordnungskräfte und Sicherheitspersonel in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main.
- Hvidtfeldt, Johan 1945: "Social og politisk uro i Sønderjylland paa Revolutions-tiden". *Sønderjydske Aarbøger*, s. 128-169.
- Jacobsen, Anette Faye 2008: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*, Museum Tusulanums Forlag
- Jensen, Mette Frisk 2013: *Korruption og embedsetik – danske embedsmænds korruption i perioden 1800 til 1866*. Syddansk Universitetsforlag.

63 Se bl.a. Sennefelt 2011.

- Klitgaard, Carl 1939: "Optegnelser om verdslige Embedsmænd i Sæby 1525 – ca. 1850", *Historie*, s. 1-93.
- Knudsen, Pernille Ulla 2001: *Lovkyndighed og vederhæftighed. Sjællandske byfogder 1682-1801*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A. 1825: *Grundrids af den Danske Politiret*.
- Langen, Ulrik 2005: *Revolutionens skygger. Franske emigranter og andre folk i København 1789-1814*. Lindhardt og Ringhof.
- Langen, Ulrik 2009: "Den æreløse ordensmagt. Kampen om byrummet mellem vægttere, gardere og pøbel i 1700-tallets København". *Fortid og Nutid*, s. 83-109.
- Langen, Ulrik 2012: *Det sorteste hjerte*. Politikens Forlag.
- Munch, P. 1900: *Købstadsstyrelsen i Danmark*, bd. 1-2. Det nordiske Forlag.
- Mührmann-Lund, Jørgen 2009a: "Uordnerne i Sæby". *Politihistorisk Selskabs Årsskrift 2009*, s. 53-88.
- Mührmann-Lund, Jørgen 2009b: "The Sæby Riot of 1818. Popular Protest and the Political Culture of Late Danish Absolutism". Holenstein, André et al (hrsg.): *PolicyWorkingPapers 15. Working Papers des Arbeitskreises Policy/Polizei im vormodernen Europa*. http://www.univie.ac.at/policy-ak/pwp/pwp_15.pdf.
- Nielsen, O. (udg.) 1868-69: "Jørgen Bildes Forslag om Jyllands slette Tilstands Forbedring 1730". *Danske Samlinger* 1, IV, s. 193-233.
- Pedersen, Karl Peder 2012: "Strafferetten i enevældens Danmark. En introduktion", http://www.academia.edu/1551115/Straffeprocessen_i_enevaeldens_Danmark.
- Pedersen, Sune Christian 2003: *På liv og død. Duellens historie i Danmark*. Gyldendal.
- Stender-Petersen, Ole 1991-93: "Politiske bevægelser og sociale uroligheder i Slesvig-Holsten i 1790'erne". *Historie*, s. 600-640.
- Sennefelt, Karin 2001: *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*. Hedemora.
- Sennefelt, Karin 2011: "The Shifting Boundaries of Political Participation: Introduction". Ihalainen, Pasi et al. (eds.): *Scandinavia in the Age of Revolution. Nordic Political Cultures, 1740-1820*. Ashgate, s. 269-278.
- Würgler, Andreas 1995: *Unruhen und Öffentlichkeit. Städtische und ländliche Protestbewegungen im 18. Jahrhundert*. Tübingen.
- Ørberg, Paul G. (1970): *En by ved havet. Sæby købstads historie. 1. del. Sæby kommune*, s. 192-193.

Utrykte kilder

Rigarkivet (RA)

Gehejmekonseilet

69. Protokol 1690-95

Landsarkivet for Nørrejylland (LaN)

B.OD. Aalborg stiftamts arkiv 1714-1793

110. Indkomne breve vedr. Sæby købstad 1751-1770

197. Ds. 1773-81

197a. Ds. 1783-86

198. Ds. 1787-89

198a. Ds. 1790-93

246. Domsakter i justits- og offentlige politisager 1755-64.

251. Ds. 1791-93.

B28. Sæby byfogeds arkiv

13. Justitsprotokol 1786-1815

34. Politiprotokol 1745-46 og politi- og rådstueprotokol 1785-1805

The revolution in Sæby

In 1790, the citizens of the tiny town of Sæby in northern Jutland demanded a meeting at the Town Hall to confront the town bailiff about his abuse of power as chief of police, but the bailiff refused to obey any “self-made national assemblies”. In Denmark at the time, such examples of popular local unrest were often compared with the French Revolution. However, in later Danish historiography, these disturbances have been seen as “reactive” defences of traditional rights that do not carry the same historical significance as the bourgeois revolution in France, for example. Inspired by an interactional approach to popular unrest, this article argues that the Sæby citizens’ collective protest did indeed have some revolutionary traits: a micro-historical analysis of the conflict as a process shows that the unrest began as a reaction to enclosure and police reforms, and when the town bailiff was suspected of embezzlement, demands for democracy and more transparency grew. Descriptions of the bailiff’s rule as “despotic” show that the citizens of Sæby were inspired by contemporary ideals of democratic absolutism. Thus, the article concludes that popular local disturbances such as these should be seen as part of the revolutionary movement that was taking place elsewhere at that time.